

‘Nederland blijft bouwen in baksteen’

‘De stad is nog niet af of we beginnen al aan iets nieuws’, zegt Hans van der Heijden in zijn Rotterdamse kantoor met uitzicht op de Maas. Precies die gedachte was aanleiding voor hem om in het afgelopen jaar een aantal ArchitectuurCases voor het lokale architectuurcentrum AIR te organiseren. Daarbij greep hij al met de eerste Case terug op een tentoonstelling uit 1941: ‘Nederland bouwt in baksteen’. Van der Heijden liet drie architecten, een architectuurfotograaf én de stad aan het woord om te laten zien dat ook Rotterdam een rijke verzameling metselwerk gebouwen heeft. ‘Zo zou je altijd wel over architectuur willen praten’, aldus de mede-oprichter van biq stadsontwerp. Zo zou er meer aandacht moeten komen voor de verhouding tussen gevelvlak en detail. ‘Compositie. Daar gaat het om.’

‘Ik heb altijd van de baksteen kolossen in de stad gehouden’, zegt architect Hans van der Heijden. ‘Er zijn er heel veel van - wel honderd’. Samen met Rick Wessels heeft Van der Heijden sinds 1994 het bureau biq stadsontwerp. De portefeuille is divers, maar richt zich hoofdzakelijk op projecten in een binnenstedelijke context. Daarbij hebben onderzoek en kennisoverdracht binnen het bureau een belangrijke rol. Van der Heijden: ‘Tijdens mijn studie in Delft heb ik in de praktijk gewerkt: na mijn keuze voor architectuur was er altijd een wederkerige verhouding tussen studie en praktijk. Dat is zo gebeven; ik studeer gewoon door. We willen bouwen wat we tekenen en andersom. Als architect voel ik me een eeuwige student.’

De AIR ArchitectuurCases die Van der Heijden in het afgelopen jaar organiseerde, sluiten op die houding aan. ‘We willen als bureau effectief zijn. Dan moet je ook de politieke werkelijkheid zoeken. Interactie zoeken. Daar help je de beroepsgroep mee vooruit.’

Museum Boijmans en Van de Steur

Als onderwerp voor de eerste (september 2009) en de laatste door hem georganiseerde ArchitectuurCase (november

2010) greep Van der Heijden terug naar een tentoonstelling van bijna zeventig jaar geleden: ‘Nederland bouwt in baksteen’, in 1941 gehouden in het toenmalige Museum Boijmans, nu Boijmans -Van Beuningen. Rotterdam was toen al aan een wederopbouw bezig, na de bombardementen in mei 1940. De timing van de tentoonstelling zo vlak na de bombardementen én de locatie (aan de rand van de verwoeste binnenstad) waren echter ongelukkig, waardoor de tentoonstelling een bijna omgekeerd effect had. Baksteenarchitectuur kreeg een associatie met de oorlog en de bezetting. ‘Dat neemt niet weg dat er ook uit die vooroorlogse periode heel mooie gemetselde gebouwen zijn bewaard gebleven’, vertelt Van der Heijden, die juist deze gebouwen in de AIR ArchitectuurCases naar voren bracht.

Museumdirecteur Dirk Hannema had indertijd de tentoonstelling samengesteld als een lofzang op de Nederlandse architectuur in de periode 1800-1940: architectuur met een rijke beeldentaal en vrijwel uitsluitend vormgegeven met baksteen. Met architect Ad van de Steur vertaalde hij die liefde al eerder in een nieuw gebouw voor het Museum Boijmans. Geldschietters van het museum omarmden deze

Hans van der Heijden

project Hessenberg in Nijmegen

Vier nieuwe blokken in een masterplan van AWG Architecten uit Antwerpen, voornamelijk met woonbestemming. In een middeleeuwse context is van stedenbouwkundig tot detailniveau gezocht naar aansluiting, terwijl de sfeer en detaillering nadrukkelijk van deze tijd zijn.

project the Bluecoat in Liverpool (GB)

De renovatie/restauratie van een museum met atelier- en galerieruimten. Voor de uitbreiding is gezocht naar compositaire overeenkomsten in de gevel, zoals het ritme van de gevelopeningen en de gebruikte materialen. Na grondig onderzoek bleek dat er in de geschiedenis van het gebouw verschillende metselwerkverbanden waren toegepast: biq stadsontwerp voegde daar met de recente uitbreiding een nieuwe variant aan toe.

liefde voor het gebakken bouwelement. Van der Heijden: 'Museum Boijmans was een hypermodern gebouw bij de oplevering in 1935. Een klassiek gebouw, zeker niet nostalgisch, mooi gemaakt en met goede proporties. Van der Steur en de toenmalige gemeentelijke stedebouwkundige Witteveen namen het materiaal baksteen heel serieus. Ze ontwikkelden een stoffelijke stad, met lanen en boulevards omzoomd met bakstenen gebouwen.'

Praten over architectuur

De plannen van Witteveen en Van der Steur uit de periode van de jaren dertig tot de jaren vijftig van de vorige eeuw hebben Rotterdam wel degelijk een aantal krachtige bouwwerken opgeleverd, die tot de dag van vandaag nog in gebruik zijn. Van der Heijden: 'Maar het lijkt wel of Rotterdam het niet wil laten zien, of dat de Rotterdammers het niet willen zien. Er waart een cliché over Rotterdam dat het een stad zou zijn die bestaat uit glazen wolkenkrabbers. Dat het nog on-af is, dat we in een vlucht naar voren moeten. Ik wilde met de serie voor AIR laten zien dat Rotterdam ook een rijke baksteentraditie heeft en dat allerlei gebouwtypen hier - soms letterlijk naast elkaar - bestaansrecht hebben. Dat zie je nergens anders in Nederland.'

Met twee avondbijeenkomsten en een televisieprogramma voor de lokale omroep heeft Hans van der Heijden ook de nieuwe generatie baksteenarchitectuur onder de aandacht kunnen brengen. 'De bestaande voorraad is zeker het behoud waard. Maar er gebeuren ook spannende nieuwe dingen. Het leek me goed om dat in Rotterdam bespreekbaar te maken. We hebben in Rotterdam een leuke club jonge architecten, een enorm lokaal potentieel dat beter zou moeten worden benut.' Bij de eerste ArchitectuurCase kwamen de architecten Joris Molenaar, Christian Rapp, Jan-Peter Wingender en architectuurfotograaf Jannes Linders aan het woord. De Case van november 2010 ('Rotterdam het laboratorium voorbij') is opgebouwd rond de Berlijnse hoogleraar Paul Kahlfeldt. 'Allemaal architecten die elkaar vooruit willen helpen. Die met pretlichtjes in hun ogen over hun vak en hun projecten kunnen vertellen. Zo zou je elke dag wel over architectuur willen praten', vertelt Van der Heijden.

Bouwen aan de stad

Maar - zoals hij al eerder noemde - voor deze architect gaat het niet alleen om praten, onderzoeken en ontwerpen, maar ook zeker over bouwen. Biq stadsontwerp doet veel binnenstedelijke projecten en een goed deel daarvan is renovatie, soms met een flinke nieuwe uitbreiding. Van der Heijden: 'We zien renovatie als een volwaardige architectonische opgave en gaan daar net zo mee om als met nieuwbouw. Maar het is wel een andere tak van sport'. Een gedegen kennis van de bouwtechniek (van vroeger én van nu) is belangrijk, zo stelt hij: 'Je moet weten aan welke knopjes je kunt draaien.'

De projecten van biq stadsontwerp zijn of worden 'in de stad genesteld'. Vaak wordt gekozen voor baksteen als gevelmateriaal. Na zijn studie in Delft stond baksteen mijlenver van het menu. 'Metselwerk? Liever niet, werd er dan gezegd', lacht Van der Heijden. 'Daarbij kwam dat de

informatieboekjes met details voor stucwerk in de faculteit voor het oprapen lagen.' Maar de praktijk bleek anders. 'De architectuur volgt de industrie, dat kan gewoon niet anders. We kunnen niet alleen maar Kunsthallen en VPRO-gebouwen maken. In sommige segmenten van de bouw ligt metselwerk vanuit traditie en kostenaspecten voor de hand.' Het vakmanschap van de metselaar wordt slechts zelden benut, constateert Van der Heijden. 'Vooral de aannemerij houdt bijzondere dingen tegen, om zoveel mogelijk risico's te vermijden. Maar als je een leuk verband of detail bedenkt en aan een metselaar laat zien, dan stroopt hij zijn mouwen op en zegt "Ja, daar heb ik zin in". In het weekend maken ze de mooiste dingen voor de buurman: die kwaliteit zit echt wel in het vak. Maar in projectverband krijg je het nauwelijks voor elkaar.'

Emotie mee-ontwerpen

Recente projecten van het bureau laten zien dat met een flinke doortastendheid én een gewillige opdrachtgever wel degelijk verfijnde metselwerk gevels en gevelementen maakbaar zijn. Bij de renovatie van jaren vijftig flats in het Rotterdams Ommoord ('kolossale woongebouwen!') kreeg met name de plint van het gebouw een eigentijdse kwaliteit. 'Met mooie penanten en gemetselde kolommen maak je de gebouwen tastbaarder, in schaalniveau dicht bij de mens.', vertelt Van der Heijden. 'Alle emoties van al die mensen die zo dicht bij elkaar wonen, die moet je als architect kunnen vertalen in een gebouw dat alles aankan: van de grootste blijdschap tot het meest drukende verdriet.'

Voor het project Hessenberg in Nijmegen werkt biq stadsontwerp samen met AWG Architecten uit Antwerpen, die ook het masterplan hadden getekend. 'Het is een nieuw plan, waarbij wij vier blokken hebben uitgewerkt en AWG ook nog eens vier. Het is een klassiek plan, het stedenbouwkundige raster sluit aan op de aanliggende middeleeuwse stad, met smalle stegen en kleine pleinen. Ook het gevelschema is vrij klassiek: met een plint van zwarte moduulsteen en daarboven metselwerk.' De architecten van twee verschillende bureaus hebben gezamenlijk een materialenpalet gemaakt. Van der Heijden: 'En voortdurend de plannen naast elkaar gelegd. Op de schaal 1 op 20, op detailniveau, zijn we naar elkaar toegekropen.' En al lijken de nieuwe gebouwde woonblokken vrij traditioneel, om te kunnen voldoen aan de huidige eisen bleken er wel degelijk technische hoogstandjes nodig. 'Door de eisen voor dilatatie dreigen er knipvoegen waar je ze niet wilt hebben. We hebben ze gecamoufleerd, met betonnen stukken als versiering en penanten die los van elkaar zijn geplaatst. Het is een heel gepuzzel om dat netjes voor elkaar te krijgen.'

renovatie flats Ommoord

Grote jaren zeventig kolossen kregen stevige verankering in de huidige tijd door het letterlijk openen van de begane grond met woonruimten achter hoogwaardige gevels. Met 'toegankelijke' materialen als het metselwerk van de kolommen, de goudkleurige aluminium kozijnen en het ruwe beton hebben de gebouwen een vriendelijkere en duurzame uitstraling gekregen.

Het gebouw legt zichzelf uit

Met het project the Bluecoat in de Engelse havenstad Liverpool leverde biq stadsontwerp recent een pareltje in het oeuvre op. Een achttiende-eeuwse armenschool (inmiddels getransformeerd tot centrum voor de kunsten) werd gerestaureerd en uitgebreid met een nieuwbouwvleugel. 'We hebben deze opdracht kunnen krijgen door al meteen met een realistisch voorstel te komen waarin budgettaire en logistieke aspecten werden besproken. Alles is vanuit de gebruiker bedacht, maar met respect voor wat er al was. In de restauratie hebben we een architectonische lijn gevonden, die is doorgezet in de nieuwbouw. Dat heeft spannende momenten opgeleverd met de Engelse monumentenzorg. Net als in Nederland bestaat de neiging om te kijken naar anekdotes die je zou moeten bewaren. Wij hebben gezocht naar een oplossing waarbij het gebouw zichzelf uitlegt, met alle lagen geschiedenis daarbij.'

Het gebouw - ook de nieuwbouw - is opgetrokken uit metselwerk. Aan de binnenzijde is het metselwerk overal wit geschilderd. De oude gevels zijn grondig bestudeerd voordat een voorstel voor de uitbreiding werd gedaan. 'Eerst denk je alleen een bakstenen gebouw te zien. Maar na studie zie je dat de verschillende verbouwingen over de eeuwen heen elk hun eigen steensoort, formaat en metselwerkverband hebben gekregen. Wij hebben daar een nieuwe variant aan toegevoegd, een trots tegelverband. Je maakt tegelijkertijd dat de hele gevel weer tot leven komt', legt Van der Heijden uit. 'Dat komt overigens heel precies. Je zoekt in maat en maatverhoudingen naar overeenkomsten. Dat kunnen heel subtiele overeenkomsten zijn. Op zo'n moment draait het om het taxatievermogen van de architect, om de compositie tussen gevelvlak en detail goed te krijgen. Noem het tektoniek. Daar gaat het om.'

Door Ir. Caroline C. Kruit

